

РЕЛІГІЙНІ ІНСТИТУЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: сучасний український контекст

RELIGIOUS INSTITUTIONS IN WARTIME: current Ukrainian context

<https://doi.org/10.15407/fd2025.02.055>
УДК 2.28

Ганна КУЛАГІНА-СТАДНІЧЕНКО,

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу (відділення) релігієзнавства,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

a_kulagina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6371-9213>

БОГОСЛОВСЬКІ ВІЗІЇ ВІЙНИ ТА МИРУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядаються погляди сучасних теологів на війну і мир. Автор зазначає, що такі поняття, як священна війна, політичний реалізм, пацифізм, справедлива війна, значною мірою розвинулися поза православним дискурсом. Як наслідок, сьогодні православні богослови опинилися перед необхідністю надати конструктивну та однозначну у своїй послідовності відповідь на питання: «Що таке мир? Що означає війна?» — і зрозуміти, як ці питання співвідносяться із ситуацією війни православних Росії проти православних вірян України. З початком військових дій РФ в Україні не було жодної з релігійних організацій, яка б не визначилася у своєму ставленні до агресора. Однак після повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року акценти в цьому питанні різко змістилися. Раніше релігійні організації підкреслювали миротворчість і релігійний діалог як життєво важливі для мирного співіснування. Натомість невдовзі політику «умиротворення агресора» почали сприймати як загрозу всьому цивілізованому світу. Водночас актуальним залишається питання впровадження в релігійний лексикон поняття «справедлива війна».

Цитування: Кулагіна-Стадніченко, Г. (2025). Вплив богословських візій війни і миру на світоглядні орієнтації українців. *Філософська думка*, 2, 55—70. <https://doi.org/10.15407/fd2025.02.055>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Це вимагає подальшого вивчення теологічних поглядів на війну і мир, а також впливу цих поглядів на релігійну свідомість вірян.

Війна не є новою темою для богослов'я, її тлумачення варіюють від пацифізму — повної відмови від війни — до таких понять, як «справедлива» війна, «священна» війна, політичний реалізм, та, навіть, повного виправдання війни як такої. Проте дотепер православна етична традиція не містить чіткої позиції щодо духовних, моральних і політичних викликів, які несе війна. Неоднозначні етичні оцінки православної церкви, ґрунтовані на глибоких богословських джерелах, часто виявляються складними для розуміння. Це породжує питання: чи може конкретна богословська традиція концептуалізувати один чи кілька православних підходів до війни? Чи можна говорити про православний спосіб життя під час війни? Чи відрізняється він від мирного способу життя, і якщо так, то чим? Крім того, чи може православна церква зробити внесок у сучасні рефлексії війни, збагачуючи етичні традиції інших християнських спільнот?

Щоб відповісти на ці запитання, у статті розглянуто мені відомі, але конструктивні християнські підходи до війни, зокрема справедливу миротворчість і християнський реалізм. Також розглянуто сильні та слабкі аспекти кожного підходу в контексті сучасних українських реалій. Соціологічні дослідження виявляють, що сьогодні громадянська позиція церкви відіграє значну роль у суспільстві як вагомий чинник національної консолідації вірян та збереження їхньої етнічної ідентичності. Це підкреслює актуальність християнського реалізму в контексті сучасних викликів.

Ключові слова: справедлива миротворчість, християнський реалізм.

Збройна агресія Росії проти України поставила релігійні організації та їхні богословські доктрини перед серйозними викликами, зокрема щодо визначення позиції щодо війни та миру. Оскільки релігійні інституції мають значний вплив на свідомість вірян і суспільства загалом, їхня позиція щодо війни, справедливості, миру та насильства відіграє важливу роль у формуванні громадської думки, у підтримці національних інтересів. З іншого боку, в умовах війни виникає потреба у розробленні богослов'я миру, миротворчості та обговоренні таких концептів, як «справедлива війна». Проблема включає не лише питання морального обґрунтування війни, а й теологічне розуміння того, як християнські цінності можуть бути застосовані в умовах збройного конфлікту.

Зокрема, для православної церкви існує нагальна потреба визначити свою позицію щодо війни, яка не лише відображає моральні принципи, а й узгоджується з історичною та богословською традицією. Питання про «справедливу війну» чи «миротворчі практики» залишається незрозумілим і вимагає подальшого богословського осмислення. Крім того, в умовах агресії важливо розглянути, як релігійні організації можуть і повинні реагувати на військові реалії та політику «умиротворення агресора», яка виявила свою неефективність у контексті сучасної війни Росії проти України.

З огляду на актуальність, метою дослідження є аналіз богословської позиції православної церкви щодо війни та миру в контексті війни Росії проти України, з акцентом на з'ясування існуючих теологічних підходів до теми справедливої війни, миротворчості та мирних ініціатив. Мета дослідження передбачає такі завдання: дослідити ставлення християнських церков до війни, агресії та миротворчих ініціатив в умовах сучасної політичної ситуації в Україні; проаналізувати роль релігійних інституцій у формуванні громадської думки про війну та мир, їхній вплив на морально-етичні настанови вірян; визначити можливі перспективи для православної церкви в контексті пошуку мирних рішень та підтримки національних інтересів у збройному конфлікті.

Виконання завдань дослідження дасть змогу розширити розуміння війни та миру в християнстві та, зокрема, у православній традиції, сприятиме визначенню ролі релігійних інституцій у сучасних геополітичних реаліях.

З початком військових дій РФ проти України у 2014 році не було жодної з релігійних організацій, яка б не визначилася у своєму ставленні до агресора. Це засвідчується низкою документів та звернень, які мали місце як до повномасштабного вторгнення Росії в Україну, так і під час останнього. Лише Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) у 2014—2021 роках прийняла 13 звернень у зв'язку з агресією Росії проти України, а саме:

— У зв'язку з рішенням керівництва Російської Федерації про застосування військ в Україні (02.03.2014).

— Щодо зазіхань на свободу віросповідання та спроб розпалення міжконфесійної ворожнечі (06.06.2014).

— Щодо ситуації на Сході України (09.07.2014).

— Комюніке засідання ВРЦіРО (09.07.2014).

— До засобів масової інформації (23.07.2014).

— Комюніке круглого столу Церков і релігійних організацій України та Росії (11.09.2014).

— На підтримку благодійництва та волонтерської діяльності (31.10.2014).

— Про обов'язок допомоги у захисті Батьківщини (10.02.2015).

— З приводу звільнення заручників на Сході України як прояву милосердя (06.09.2016).

— Щодо утвердження миру та поступу українського суспільства (02.11.2016).

— До Президента РФ щодо звільнення полонених і заручників (26.06.2018).

— До Президента РФ щодо звільнення ув'язнених з політичних мотивів громадян України, полонених і заручників (26.12.2018).

— Заклик ВРЦіРО до миру (12.04.2021) (Васін, 2021: сс. 186—210).

Ще напередодні повномасштабного вторгнення релігійні організації закликали до миротворчості, наголошували на необхідності богослов'я миру замість богослов'я виправдання війни тощо. Богослови зазначали, що у православ'ї тема розбудови сталого миру тільки починає розвиватися: «Незважаючи на гібридну війну РФ проти України, активну участь в якій бере й Московський патріархат, українське православ'я потребує розробки богослов'я миру та розвитку миротворчих практик» (Богослов'я, 2022). У пастирському посланні «За життя світу», яке було підготовлене та прийняте Константинопольським патріархатом з метою висвітлення принципів та цінностей православного віровчення щодо сучасного світу, соціальних, екологічних та духовних викликів, що стоять перед людством, наголошувалось: «Для православних християн шлях миру, діалогу й дипломатії, прощення і примирення завжди кращий від застосування насильства, страти, поліцейської або військової сили. Найвищий вияв християнської святості у відповідь на насильство, мабуть, можна побачити в тих, хто день у день прагне до порозуміння та поваги між людьми, до запобігання конфліктам, воз'єднання тих, кого розлучили, пошуку економічних і соціальних механізмів пом'якшення проблем, що часто призводять до насильства...» (За життя, 2020: § 47).

При цьому лунали голоси православних ієрархів, які засуджували політику «умиротворення агресора», казали про священний обов'язок боронити від нападника «спільний український дім», але вказували на відмінність понять «агресор» та «російський народ»: «Народ не має і не повинен мати жодної ненависті чи ворожнечі до російського народу, навіть в умовах військової агресії проти нашої держави» (Березень, 2024).

Разом із тим після повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року акценти суттєво змінилися (Kulahina-Stadnichenko, Fylypovych, 2024). Якщо раніше релігійні організації акцентували на миротворчості та релігійному діалозі, як важливих умовах безконфліктного співіснування, то згодом політика «умиротворення агресора» стала визнаватися мотузкою на шії всього цивілізаційного світу (Кулагіна-Стадніченко, 2023). Водночас, залишається актуальним питання допущення концепту «справедливої війни» у релігійний лексикон, що вимагає дослідження богословських поглядів на проблему війни та миру і з'ясування впливів останніх на релігійну свідомість вірян. Зазначимо принагідно, що на відміну від православ'я тему «справедливої війни» доктринально розроблено УГКЦ: «Це вчення — не просто одна з теоретичних побудов інтелектуалів — воно є, зокрема, частиною соціальної доктрини Католицької Церкви: тим, чого Церква офіційно вчить вірних, чого спонукає дотримуватися» (Мороз, 2022).

Загалом тема війни не є новою для богослов'я. Спектр осмислення цієї проблеми коливається від пацифізму, повного несприйняття війни

як явища — через концепти «справедливої» та «священної» війни — до рефлексій у контексті політичного реалізму та її повного виправдання. Разом із тим православна етична традиція не дає чіткої відповіді на духовні, моральні, політичні виклики війни. Неоднозначні етичні оцінки православної церкви, що спираються на глибинні богословські ресурси, подеколи залишаються незрозумілими. Відтак резонними постають питання: А чи може існувати якась особлива богословська традиція, що концептуалізує один чи кілька підходів православ'я щодо війни? Чи доцільно говорити про православний спосіб життя під час війни? Чи відрізняється він від мирного способу існування, а якщо так, то чим? Чи взагалі може православна церква щось додати до поточних рефлексій щодо війни, доповнити етичні традиції інших християнських спільнот?

Історично східне богослов'я не мало такого отця церкви, який концептуально розглядав у своїх творах тему війни і миру. З IV по XIV століття жоден із відомих богословів візантійської церкви (святі Іван Золотоустий, Іван Дамаскін, Григорій Палама та інші) не вивчали послідовно проблему війни та миру. В історичній ретроспективі не існувало церковних дебатів, суперечок щодо можливості християн брати до рук зброю. Православна церква не практикувала і не схвалювала ідею «хрестових походів», не створила богослов'я священної чи справедливої війни. Православні військові святі були канонізовані не за військову доблесть чи смерть у битві, а, навпаки, — за наслідування Христового милосердя та ненасильства під час військових дій.

Водночас в українських Требниках існував шерг пов'язаних з військовою справою чинів: щодо благословення воїнів, освячення зброї, бойового знамена. Це давало можливість воїну відчувати Божу присутність на полі бою, залишатись християнином під час війни (Загребельний, 2024). Відомі поодинокі дослідження образу «святого воїна» в іконографії (Колпакова, 2015; Нікітенко, 2003; Москаль, 2019: сс. 356—372). Дотепер існує потреба в додаткових, систематичних, комплексних дослідженнях українських православних джерел та артефактів з огляду на проблему війни та миру.

Схоже на те, що сьогодні всі головні позиції щодо етики війни та миру у православному контексті видаються не надто органічними: чужою моральною мовою сформульовано цілісні концепції священної війни, політичного реалізму, пацифізму, справедливої війни, які розвинулись поза православним дискурсом. У світлі останніх подій привертає увагу не лише концепт «священної війни», а й — «священного миру», як такого, що передбачає деокупацію українських територій, відшкодування завданих українській державі та її громадянам збитків від військової агресії РФ, повага до постраждалих і сімей, які втратили своїх близьких: «Проте найважливішою умовою такого миру є назвати злочинця по іме-

ні, викрити його злочини та засудити їх. Це потрібно не для помсти, а для того, щоб подібний досвід більше не повторювався. Це — справедливість задля майбутнього», — зазначає предстоятель УГКЦ Святослав Шевчук (Предстоятель, 2024).

Звідси актуальним завданням богослов'я видається віднайдення тих життєздатних варіантів, які допоможуть православним визначитись у викликах складних воєнних реалій. З огляду на це можливі три підходи православної церкви щодо визначення війни та миру: 1) чітке окреслення власної позиції з використанням властивої їй мови, джерел і презентація цієї позиції широкій громадськості; 2) ототожнення власної позиції та менш відомих у дискурсі війни підходів, побудова чіткої концепції відповідно до них; 3) залишатися за лаштунками дискусії, зберігати мовчазну або критичну щодо інших церков позицію.

На думку професора релігієзнавства Північно-Центрального коледжу в Непервіллі штату Іллінойс (США) Пері Гамаліса, мовчазний варіант слід вважати зрадою місії церкви у світі, оскільки православ'я має значні богословсько-етичні ресурси, а отже, відмова від чіткої позиції щодо війни і миру призведе до звинувачення церкви у пастирській недбалості, етичній лінії та в мізантропії (Гамаліс, 2024а: сс. 356—372). Натомість у межах етики війни та миру П. Гамаліс вбачає перспективність двох менш відомих підходів, а саме: справедливої миротворчості та християнського реалізму.

Перший з них (справедливої миротворчості) відомий завдяки працям з етики баптиста Глена Стасена. Підхід був розвинутий іншими протестантськими етиками, деякими римо-католицькими теологами, юдейськими та мусульманськими авторами, що займаються дослідженнями миру. Прихильники миротворчості формулюють і прагнуть застосувати десять тез, які, на їхню думку, зменшують імовірність війни. Ці тези утворили офіційний список таких практик: «1) підтримка ненасильницьких прямих дій; 2) застосування незалежних ініціатив для зменшення загрози; 3) використання спільного вирішення конфліктів; 4) визнання відповідальності за конфлікти та несправедливість і пошук покаяння та прощення; 5) просування демократії, прав людини та релігійної свободи; 6) сприяння справедливому і сталому економічному розвитку; 7) співпраця з новими силами взаємодії в міжнародній системі; 8) зміцнення зусиль ООН та міжнародних зусиль у сфері співпраці та прав людини; 9) скорочення наступальної зброї та торгівлі зброєю; 10) заохочення низових миротворчих груп та волонтерських організацій» (Гамаліс, 2024b).

Проте в умовах розпочатої військової агресії РФ проти України та активної підтримки цих дій силами Російської ПЦ найбільш доцільними (а особливо — при застосуванні до агресора) можна вважати лише кіль-

ка з них, а саме: визнання відповідальності за конфлікти та несправедливість; пошук прощення через покаєння; сприяння справедливому та сталому економічному розвитку; просування прав людини та демократії; робота з новими силами взаємодії.

Прихильники справедливої миротворчості називають свої настанови практиками, підкреслюють прагматичний підхід власної діяльності, закликають віруючих до дій. Настанови обґрунтовуються богословськими та етичними переконаннями за прикладом християнського віровчення. Зокрема підкреслюється, що незважаючи на те, що війни ніколи не є морально виправданими (пацифізм) або іноді є виправданими (теорія справедливої війни), запобігання війні виступає моральним обов'язком вірян. Отже, на ранньому етапі феномену війни було би доцільно звертати увагу на соціальні чинники, які можуть призвести до розпалювання воєнного конфлікту, а також на ті практики, які його сповільнюють або зупиняють. По суті, така позиція виступає середньою лінією між пацифізмом і справедливою війною, пропагує активний підхід до миру (своєрідне «ведення миру») з можливістю залучення вірян та громад до конструктивних соціально-політичних ненасильницьких практик.

Незважаючи на можливу перспективність, у реальних умовах військового вторгнення РФ в Україну реалізація підходу справедливої миротворчості виявилась малоефективною. Вважається, що вона навіть мала згубні наслідки, оскільки продукувала пацифістські настрої тоді, коли суспільство потребувало мілітаризації. Глобальне панування ліберальної демократії, спрямоване на політику зближення з Росією, внаслідок чого остання зберігала вплив та збройне панування у пострадянському просторі, зробило безнадійним сценарій політики «умиротворення агресора». Під впливом цієї політики опинились не лише держави, а й релігійні організації.

Лише через три роки після початку окупації російськими військами українських територій (у березні 2017 року) ВРЦіРО звернулася до вірян із закликом молитися за перемогу над агресором. Але ці заклики так і не набули характеру масової риторики ієрархів церков. У цей самий час вітчизняні дослідники називають ситуацію в Україні «гібридною війною», вказують на її особливості в контексті національної самосвідомості, вплив на світовий порядок, порушення світової системи безпеки, окреслюють умови подолання гібридної агресії Росії, шукають шляхи України для перемоги, зокрема силовими методами (Світова, 2017).

Було очевидно, що «гібридна» фаза війни може перейти в активні військові дії Росії проти всієї України, порушити її державність. Проте християнські інтелектуали продовжували виступати з пацифістськими ініціативами та впроваджувати їх на практиці. Так, у 2021 та на початку 2022 роках в організації товариства «Європа без кордонів» діяв проект

«Порозуміння», що допомагав українським католицьким організаціям набувати «миротворчий досвід». У перші дні повномасштабного вторгнення РФ в Україну засновник цієї організації Андреа Ріккарді виступив із закликами до капітуляції України, а її члени вимагали не надавати зброю Україні (Загребельний, 2024: с. 7).

Український релігієзнавець І. Загребельний вказує й на інші факти глобалістської спрямованості та пацифістських акцентів церков. Звертаючи увагу на енцикліку Папи Франциска “Fratelli tutti” (2020), дослідник зауважує, що повномасштабне вторгнення РФ в Україну означило «провал душпастирського проекту» Франциска, оскільки ця «війна остаточно розвіяла утопію людського братерства», описану в енцикліці (Загребельний, 2024: с. 8). Однак Папа й надалі продукував досить сумнівні, з огляду на війну, пацифістські тези, в яких спостерігалось прагнення урівняти в правах агресора та жертву. Зрозуміло, що така позиція Франциска була викликана не лише традиціями ватиканської дипломатії, історією *Ostropolitik* чи привнесеними з Латинської Америки політичними мотивами Папи, а й тими поглядами, які сформульовані ним в енцикліці “Fratelli tutti”. Проте така апеляція все ще вимагає додаткового дослідження.

У богословському осмисленні війни та миру більш продуктивним може стати «християнський реалізм» — сформована працями св. Августина та представника публічної теології ХХ століття Рейнгольда Нібура етична традиція у західному християнстві, що ґрунтується на зв'язку богословської антропології та моральних рефлексій щодо війни. В основі цієї традиції лежить незадоволеність схильністю пацифізму до відстороненої бездіяльності, а також несприйняття теорії справедливої війни з огляду на її раціоналізацію. На думку прихильників християнського реалізму, обидва вказані підходи ігнорують вплив гріха на людське світосприйняття, мислення, діяльність — як на особистісному, так і на політичному рівнях, де неможливо уникнути «брудних рук».

Звертаючись до традиції християнського реалізму задля віднаходження нормативних відповідей на виклики війни, Пері Гамаліс аргументує його привабливість для православ'я, вбачаючи спорідненість з православною доктриною щонайменше у кількох моментах. Передусім християнський реалізм та православ'я наголошують на духовній природі мотивів війни та потребі богословської антропології щодо гріховної природи людини та її божественного відкуплення. Ідеться про своєрідну «теологію гріхопадіння», яка визначає діагноз хвороби людства, що є важливим для розуміння шляхів зцілення (спасіння). Правда про гріхопадіння та правда про обоження людини визначають факт самої Церкви, надають сенс її існуванню, історичній місії (Yannaras, 1991: p. 75).

Православ'я та християнський реалізм поєднані вірою в те, що свобода та скінченність водночас властиві «занепалому» стану людства. Це

означає, що у скінченності «реалістичного виміру», де можливі насильство, гноблення, несправедливість, залишається надія на свободу волі в її «християнському вимірі», тобто збереження людської гідності за подобою, «образом Божим». Однак «людина є грішною, її гріх визначається як бунт проти Бога», а звідси оцінка людських чеснот у християнській думці є невисокою. На це неможливо не зважати у реаліях військових дій, коли активізуються обидва полюси людських можливостей.

Визнаючи здатність людства до обох крайнощів на особистісному рівні, християнські реалісти та православні богослови скептично ставляться до політичних систем з їхніми обіцянками раю на землі. Такий «тверезий реалізм» ґрунтується на тезі про безперечну обмеженість людських суджень. Проте думка щодо необхідної обмеженості людських суджень категорично не сприймається будь-якою політичною системою. Вказуючи на тісний взаємозв'язок, що історично склався між православною церквою та державою, прихильники християнського реалізму однозначно заявляють, що немає такої політичної спільноти, яка б була повністю вільна від ідолопоклонства. Це виступає життєво важливим нагадуванням у контексті етичних викликів війни, оскільки людські судження про сенс історії не бувають абсолютними, але цілком реальною є смерть, яку несе війна.

Православні категорично заперечують «благість», «блаженство» чи сприйняття смерті, яка за суттю є ворогом, трагедією, суперечить волі Божій, завжди позначена насильством. З іншого боку, страх смерті, тобто «тривога», спричинена бажанням домінувати, тенденцією до ексклюзивізму, коли, за влучним висловленням Рейнхольда Нібура, «воля до життя стає волею до влади» (Niebuhr, 1932: p. 18), перетворюється на знаряддя агресії. Прагнення самозбереження легко вдаються у крайнощі маніпуляції, втрачається відчуття онтологічної єдності людства, що яскраво виявляється у трагедії війни та насильства.

Війна є суспільною проблемою, яка, на думку християнських мислителів, демонструє спотворені форми «страху смерті», уявлення про себе та інших, що має тяжкі соціальні наслідки. Водночас під час війни простежується закономірна тенденція підвищення рівня релігійності людей, відбувається фактична компенсація онтологічного людського розділення, про яке нагадували православні богослови ХХ століття — о. Іван Менендорф, о. Іван Романідис, архімандрит Софроній Есекський. На це вказують сучасні соціологічні дослідження релігійності українців за умов повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну (Війна, 2022).

Примітно, що українці віддають перевагу не лише богословській місії церкви, есхатологічному релігійному вченню, реалізації релігією її втішальної функції тощо. Найбільш значущою постає громадянська позиція церкви, що має відповідати її ціннісно-смісловим настановам в ак-

туальній ситуації військового насильства та існуючої загрози для єдності спільного для всіх життя. Так, за даними Центру Разумкова, переважна більшість опитуваних вважає себе насамперед громадянами України (70,3 %), тоді як релігійна та церковна ідентичність посідає останні сходинки рейтингу: лише 0,7 % громадян передусім ідентифікують себе з людьми тієї ж віри чи церкви, що й вони (Українське, 2024: с. 30). В умовах війни зріс суспільний запит українців на патріотичну позицію церкви: частка тих, хто підтримує національну орієнтованість церкви, становить більшість опитаних. У сфері взаємодії церкви з громадськістю та суспільством пріоритети українців розподілились так:

— більшість респондентів погодилися з тим, що відносини держави з церквами, релігійними організаціями мають бути побудовані на засадах партнерства, співпраці, спільного розв'язання питань державотворення;

— церкви, релігійні організації мають бути долучені до виконання завдань формування національної ідеї, моделі повоєнної України, розроблення стратегії державної політики;

— держава має більше співпрацювати з церквами та релігійними організаціями за кордоном для відстоювання національних інтересів;

— священників доцільно долучати до процесу духовного виховання молодого покоління у світських школах та вищих навчальних закладах, зокрема для викладання основ духовності, національних традицій, культури, богослов'я.

Переважна більшість опитаних підтримують положення Закону «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», згідно з яким забороняється діяльність в Україні Російської ПЦ. Це означає, що релігійна організація, яка діє в Україні, не може мати керівний центр у державі, яка здійснює збройну агресію проти України. Релігійна організація, яка діє в Україні, не може входити до структури (бути частиною) іноземної релігійної організації, діяльність якої в Україні заборонена. Пропаганда ідеології «русского міра» як безпосередньо релігійною організацією, так і її органами управління, є підставою для заборони такої релігійної організації. За результатами опитування Центру Разумкова, вказані вище положення підтримують більшість жителів усіх регіонів (Українське, 2024: с. 24).

Попри те, що заборону Російської ПЦ в Україні підтримують 74 % опитаних, відповідаючи на запитання «Чи в принципі допустима заборона державними органами (наприклад, судом) діяльності окремих церков чи релігійних об'єднань?», 50 % вказують на доцільність цього лише в окремих випадках. Серед тих, хто підтримує заборону Російської ПЦ, лише 58 % вважають припустимою в окремих випадках заборону діяльності окремих церков чи релігійних об'єднань (Українське, 2024: с. 25). Як зазначають аналітики Центру Разумкова, суперечливість у відповідях

пояснюється тим, що частина тих, хто виступає за заборону Російської ПЦ, не вважають її релігійною організацією, а швидше пропагандистською структурою, яка діє «під маскою» релігійної організації.

Акцентуючи увагу на громадянській позиції церкви та її захисті національних інтересів, українці фактично демонструють свою незгоду з позицією російського православ'я щодо підтримки війни, засуджують колаборацію священників Московського патріархату в Україні та дії російської церкви держави-агресорки. Проте глобальне православ'я все ще не демонструє єдності позицій з точки зору засудження агресора. Очевидно, що перетворення доктрини московського православ'я на інструмент політичного тиску є результатом відсутності такої єдності, а також ментальної схильності до політизації богословської доктрини (Кулагіна-Стадніченко, 2024: сс. 63—69). Чинником цього може бути й відсутність у східного православ'я необхідного публічного покаяння від співпраці з правими та лівими диктатурами ХХ століття. Відтак «невизнані гріхи мають властивість повторюватися» (Говорун, 2025).

Богословське розуміння війни потребує подальшого розвитку та адаптації до нових викликів, зокрема в умовах воєнної агресії Росії проти України, де питання справедливості, миру та моральних основ стають надзвичайно важливими для забезпечення духовної єдності та стабільності нації.

Християнський реалізм відповідає контекстуальному підходу в осмисленні викликів війни та соціальних криз. Це концепція, що прагне поєднати християнські моральні цінності з реаліями політичного та соціального життя, зокрема в контексті міжнародних відносин, суспільних змін і глобальних викликів. Відповідний підхід передбачає, що християнська віра має активно впливати на рішення в реальному світі, в тому числі щодо таких питань, як війна, мир, справедливість, політика та економіка. З огляду на зазначене, можна визначити доцільність та перспективи християнського реалізму для осмислення складних військових умов, в яких опинилась Україна внаслідок агресії РФ.

Отже, доцільність християнського реалізму полягає в такому:

— Відповідний підхід надає моральні орієнтири в складних ситуаціях, забезпечує етичну орієнтацію для прийняття рішень у складних політичних, соціальних ситуаціях. Християнський реалізм пропонує християнам та політичним діячам моральну основу для ухвалення рішень, не ігноруючи реальності людських слабкостей чи політичних інтересів. Цей підхід сприймається як прагнення знайти золоту середину між утопічними уявленнями про ідеальне суспільство та жорстокою реальністю, з якою стикаються держави та окремі люди.

— Християнський реалізм дає можливість реалістично оцінити людську природу. Концептуально він ґрунтується на гріховності людської

природи, що робить ідеалістичні політичні моделі часто нездійсненними. Отже, визнається, що ідеали можуть залишатися на рівні моральних настанов, але реальна політика потребує компромісів і врахування не тільки духовних, а й матеріальних факторів.

— Християнський реалізм з'ясовує можливості мирного співіснування — він не пропагує насильства, але визнання необхідності захисту справедливості й миру в конкретних обставинах може допомогти в досягненні мирного співіснування через компроміси, дипломатію та поступки. Такий підхід ставить моральний імператив на перше місце, намагаючись знайти реалістичні шляхи для досягнення означених цілей у складному світі.

Християнський реалізм дає змогу побачити жорстоку правду щодо потворності всіх видів людського потягу до насильства, надто до військової агресії. Водночас додається надія, що мир на підставі розуміння онтологічної єдності «людей у Христі» може існувати, а отже, у цього богословського підходу існують певні перспективи:

— Передусім, враховуючи сучасні політичні виклики — від конфліктів до соціальних несправедливостей, християнський реалізм залишається актуальним концептом, який намагається поєднати віру з реальними проблемами світу. У світі, де політичні, соціальні та економічні інтереси часто посідають перші місця, християнський реалізм може повернути моральні орієнтири до центру політичного і громадянського життя.

— В умовах глобалізації, зокрема в міжнародних відносинах, міжцерковному діалозі, християнський реалізм здатний стати основою для пошуку компромісів між різними релігійними і культурними групами. Його принципи можуть допомогти знизити напругу між державами, запобігти конфліктам та водночас підтримати високі моральні орієнтири.

Проте християнський реалізм має певні обмеження, зокрема щодо відповідності етичним ідеалам. Нерідко реалістичні компроміси можуть призводити до моральних втрат, що ставить під сумнів ефективність цього підходу в довгостроковій перспективі. Також існує ризик, що політичні сили можуть зловживати християнським реалізмом для виправдання своїх політичних амбіцій.

Таким чином, перспективи християнського реалізму залежать від здатності церкви, релігійних лідерів ефективно адаптувати ці принципи до нових соціально-політичних реалій. Важливо, щоб християнський реалізм зберігав свою моральну основу, при цьому залишаючись реалістичним у своїх практичних застосуваннях.

Християнський реалізм постає конструктивним підходом, оскільки допомагає християнам та політичним діячам ефективно орієнтуватися в складних реаліях сучасного світу, поєднуючи моральні ідеали з реаліями політичних та соціальних процесів. Проте для успішного впроваджен-

ня цього підходу важливо не знижувати моральних стандартів, не перетворювати компроміси на виправдання аморальних вчинків. Перспективи християнського реалізму в сучасному світі залежать від здатності віднаходження балансу між моральними настановами християнства та необхідністю зважати на складні реалії політики та міжнародних відносин.

ДЖЕРЕЛА

- Богослов'я війни і миру в Православній церкві. (2022). *Відкритий Православний Університет святої Софії-Премудрості*, 10 лютого. Взято з: <https://oou.org.ua/2022/02/10/bogoslovya-vijny-i-myru-v-pravoslavnij-czerkvi/>
- Буряк, А. (2024). Предстоятель Української греко-католицької церкви Святослав пояснив, як він розуміє сутність справедливого миру для українського народу. *Еспресо*, 29 грудня. Взято з: <https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-glava-ugkts-svyatoslav-spravedliviy-mir-nemozhliviy-bez-zasudzhennya-zlochintsyu-i-povnennya-teritoriy>
- Васін, М.С. (упоряд. і наук. ред.). (2021). Всеукраїнська Рада Церков і Релігійних Організацій. *Збірник документів 1996—2021. Ювілейне видання до 25-річчя* (сс. 186—210). Київ: Медіа світ.
- Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. (2022). *Центр Разумкова*, листопад. Взято з: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>
- Гамаліс, П. (2024а). Справедлива миротворчість і християнський реалізм. У: П. Гамаліс, (ред.), В. Каррас (ред.), *Православні погляди на війну* / Пер. з англ. (сс. 352—353). Київ: Дух і літера.
- Гамаліс, П. (2024б). Справедлива миротворчість і християнський реалізм. У: П. Гамаліс, (ред.), В. Каррас (ред.), *Православні погляди на війну* / Пер. з англ. (с. 354). Київ: Дух і літера.
- Говорун, Кирило, архімандрит. (2025). Глобальне Православ'я: відчайдушна потреба у самооцінці. *Софійське братство*, 18 січня. Взято з: <https://sofiyske-bratstvo.org/globalne-pravoslavya-vidchajdushna-potreba-u-samooczinczi/>
- Горбулін, В.П. (ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ: НІСД. За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви. (s.a.). *Сайт Грецької православної архієпископії США*. Взято з: <https://www.goarch.org/social-ethos>
- Загребельний, І. (2024). *Апостольство меча і застосування сили*. Київ.
- Колпакова, Н. (2015). *Святий Георгій в Галицькому іконописі XIV—XVI ст.: іконографія та еволюція образу*: дис. ... канд. мистецтвозн.: 17.00.05. Львів.
- Кулагіна-Стадніченко, Г. (2023). Релігійний діалог як чинник соціальної стабільності: особливості та виклики в контексті сучасних українських реалій. *Філософська думка*, 1, 97—110. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.097>
- Кулагіна-Стадніченко, Г.М. (2024). Автентична релігійність православного віруючого: від традиції до ідеології. *Українське релігієзнавство*, 96, 63—69. <https://doi.org/10.32420/2306-3548/2024.96.08>
- Марголіна, І., Ульяновський, В. (2005). *Київська обитель святого Кирила*. Київ: Либідь.
- Март, Ю. (2024). Політика умиротворення агресора завжди приводить не до миру, а до відчуття безкарності у агресора — Філарет. *Rai.ua*, 20 березня. Взято з: <https://rai.ua/novyny/polityka-umyrotvorennia-agresora-zavzhdy-privodyt-ne-do-myru-a-do-vidchuttia-bezkarnosti-u-agresora-filaret>

- Мороз, В. (2022). *Справедлива війна: вчення Католицької Церкви і український досвід*. Взято з: https://risu.ua/spravedлива-vijna-vchennya-katolickoyi-cerkvi-i-ukrayinskij-dosvid_n130345
- Москаль, М. (2019). Зображення святих воїнів у храмах Київської Русі: іконографія та символіка образу. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 39, 356—372.
- Нікітенко, Н. (2003). *Свята Софія Київська: історія в мистецтві*. Київ.
- Українське суспільство, держава і Церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні—2024. (Інформаційні матеріали)*. (2024). Київ: Центр Разумкова. Взято з: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf>
- Kulahina-Stadnichenko, H., Fylypovych, L. (2024). War as a trigger the aggravation of inter-orthodox relations in Ukraine and the world. *Baltic Worlds (BW)*, 4, 24—36. Retrieved from: <https://balticworlds.com/the-aggravation-of-inter-orthodox-relations-in-ukraine-and-the-world/>
- Niebuhr, R. (1932). *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics & Politics*. New York: Charles Scribner's Sons. Retrieved from: <https://archive.org/details/moral-manimmorals0000nieb/page/n7/mode/2up>
- Yannaras, C. (1991). *Elements of faith: An Introduction to Orthodox Theology*. Edinburg: T & T Clark.

Отримано 30.12.2024

Прорецензовано 04.02.2025

Підписано до друку 01.05.2025

REFERENCES

- Buriak, A. (2024). The Primate of the Ukrainian Greek Catholic Church, Sviatoslav, explained how he understands the essence of a just peace for the Ukrainian people. *Espresso*, December 29. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://espresso.tv/viyna-z-rosiyeyu-glava-ugkts-svyatoslav-spravedlivi-mir-nemozhli-v-bez-zasudzhennya-zlochintsy-i-povernennya-teritoriy> [=Буряк 2024].
- For the Life of the World. Towards a Social Ethos of the Orthodox Church. (s.a.). [In Ukrainian]. *Website of the Greek Orthodox Archdiocese of the USA*. Retrieved from: <https://www.goarch.org/social-ethos> [=За життя s.a.].
- Gamalis, P. (2024). Just peacemaking and Christian realism. [In Ukrainian]. In: P. Gamalis, V. Karras (Eds.), *Orthodox views on war / Trans. from Engl.* (p. 354). Kyiv: Dukh i Litera. [=Гамаліс 2024b].
- Gamalis, P. (2024a). Just peacemaking and Christian realism. [In Ukrainian]. In: P. Gamalis, V. Karras (Eds.), *Orthodox views on war / Trans. from Engl.* (pp. 352—353). Kyiv: Dukh i Litera. [=Гамаліс 2024a].
- Govorun, Kirill, Archimandrite. (2025). Global Orthodoxy: A Desperate Need for Self-Esteem. *St. Sophia Brotherhood*, January 18. Retrieved from: <https://sofiyske-bratstvo.org/globalne-pravoslavnya-vidchajdushna-potreba-u-samooczinczi/>
- Horbulin, V.P. (Ed.). (2017). *World Hybrid War: Ukrainian Front*. [In Ukrainian]. Kyiv: NISD. [=Горбулін 2017].
- Kolpakova, N. (2015). *Saint George in Galician Iconography of the XIV—XVI Centuries: Iconography and Evolution of the Image*: Dissertation ... Candidate of Arts: 17.00.05. [In Ukrainian]. Lviv. [=Колпакова 2015].
- Kulahina-Stadnichenko, H. (2023). Religious Dialogue as a Factor of Social Stability: Peculiarities and Challenges in the Context of Modern Ukrainian Realities. [In Ukrai-

- nian]. *Philosophical Thought*, 1, 97—110. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.097> [=Кулагіна-Стадніченко 2023].
- Kulahina-Stadnichenko, H., Fylypovych, L. (2024). War as a trigger the aggravation of inter-orthodox relations in Ukraine and the world. *Baltic Worlds (BW)*, 4, 24—36. Retrieved from: <https://balticworlds.com/the-aggravation-of-inter-orthodox-relations-in-ukraine-and-the-world/>
- Kulahina-Stadnichenko, H.M. (2024). Authentic Religiosity of an Orthodox Believer: From Tradition to Ideology. [In Ukrainian]. *Ukrainian Religious Studies*, 96, 63—69. <https://doi.org/10.32420/2306-3548/2024.96.08> [=Кулагіна-Стадніченко 2024].
- Marholina, I., Ulyanovskiy, V. (2005). *The Kyiv Monastery of St. Cyril*. [In Ukrainian]. Kyiv: Lybid. [=Марголіна, Ульяновський 2005].
- Mart, Yu. (2024). The policy of appeasing the aggressor always leads not to peace, but to a sense of impunity for the aggressor — Filaret. [In Ukrainian]. *Rai.ua*, March 20. <https://rai.ua/novyny/polityka-umyrotvorennia-agresora-zavzhdy-pryvodyt-ne-domyru-a-do-vidchuttia-bezkarnosti-u-agresora-filaret> [=Март 2024].
- Moroz, V. (2022). *Just War: The Teachings of the Catholic Church and Ukrainian Experience*. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://risu.ua/spravedliiva-vijna-vchennya-katolickoyi-cerkvi-i-ukrayinskij-dosvid_n130345 [=Мороз 2022].
- Moskal, M. (2019). Depictions of Holy Warriors in the Temples of Kyivan Rus: Iconography and Symbolism of the Image. [In Ukrainian]. *Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*, 39, 356—372. [=Москаль 2019].
- Niebuhr, R. (1932). *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics & Politics*. New York: Charles Scribner's Sons. Retrieved from: <https://archive.org/details/moralmanimmorals0000nieb/page/n7/mode/2up>
- Nikitenko, N. (2003). *Saint Sophia of Kyiv: History in Art*. [In Ukrainian]. Kyiv. [=Нікітенко 2003].
- Theology of War and Peace in the Orthodox Church. (2022). [In Ukrainian]. *Open Orthodox University of St. Sophia the Wisdom*, February 10. Retrieved from: <https://oou.org.ua/2022/02/10/bogoslovyia-vijny-i-myr-u-v-pravoslavnij-czerkvi/> [=Богослов'я 2022].
- Ukrainian society, state and Church during the war. Church and religious situation in Ukraine—2024. (Information materials)*. (2024). [In Ukrainian]. Kyiv. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2025/01/28/2024-Religiya-religion-FIN.pdf> [=Українське 2024].
- Vasin, M.S. (Comp. and Ed.). (2021). All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. [In Ukrainian]. In: *Collection of documents 1996—2021. Anniversary edition for the 25th anniversary* (pp. 186—210). Kyiv: Media World. [=Васін 2021].
- War and the Church. Church-Religious Situation in Ukraine 2022*. (2022). [In Ukrainian]. *Razumkov Center*, November. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> [=Війна 2022].
- Yannaras, Ch. (1991). *Elements of faith: An Introduction to Orthodox Theology*. Edinburg: T & T Clark.
- Zagrebelny, I. (2024). *The Apostleship of the Sword and the Use of Force*. [In Ukrainian]. Kyiv. [=Загребельний 2024].

Received 30.12.2024

Reviewed 04.02.2025

Signed for printing 01.05.2025

Hanna KULAHINA-STADNICHENKO,

Senior Research Fellow at the Department of Religious Studies,

H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,

4, Triokhsviatyetska St., Kyiv 01001

a_kulagina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6371-9213>

THEOLOGICAL VISIONS

OF WAR AND PEACE AND THEIR INFLUENCE

ON THE WORLDVIEW ORIENTATION OF UKRAINIANS

This article examines the views of contemporary theologians on war and peace. The author notes that concepts such as holy war, political realism, pacifism, and just war have largely developed outside the Orthodox discourse. As a result, the task of creating a modern paradigm for the participation of Ukrainian theologians in military operations is becoming increasingly relevant, particularly in light of Russia's war against Ukraine. With the beginning of Russia's military operations against Ukraine, no religious organization has kept silent about its position on the aggressor. However, after the full-scale invasion of the Russian Federation on February 24, 2022, the emphasis on this issue has shifted dramatically. Previously, religious organizations emphasized peacemaking and religious dialogue as vital for peaceful coexistence. Instead, the policy of "appeasing the aggressor" soon began to be perceived as a threat to the entire civilized world. At the same time, the issue of introducing the concept of "just war" into the religious lexicon remains relevant. This requires further study of theological views on war and peace, as well as the impact of these views on the religious consciousness of believers. War has long been a topic of theology, with interpretations ranging from pacifism—the complete rejection of war — to concepts such as "just" and "holy" war, and even political realism with its complete justification.

The Orthodox ethical tradition, however, does not provide a clear position on the spiritual, moral, and political challenges that war poses. The ambiguous ethical assessments of the Orthodox Church, based on deep theological sources, often remain difficult to understand. This raises the question: can a particular theological tradition conceptualize one or more Orthodox approaches to war? Can one speak of an Orthodox way of life during war? How does it differ from a peaceful way of life, and if so, how? Furthermore, can the Orthodox Church contribute to contemporary reflections on war by enriching the ethical traditions of other Christian communities?

To answer these questions, the article examines lesser-known but constructive Christian approaches to war, including just peacemaking and Christian realism. It also examines the strengths and weaknesses of each in the context of contemporary Ukrainian realities. A sociological study has revealed that today the civic position of the Church plays a significant role in society, acting as a significant factor in the national consolidation of the faithful and the preservation of their ethnic identity. This emphasizes the relevance of Christian realism in the context of contemporary challenges.

Keywords: *just peacemaking, Christian realism.*